

*Moet ik
Latijn leren?
Latinisering
van Germania
Inferior*

Pieter Houten

Vrijwel iedereen die Latijn heeft geleerd, heeft op enig moment de vraag 'Moet ik Latijn leren?' gesteld. Het zal niet heel anders geweest zijn in de oudheid. We zien dat Latijn in het Westen
wijdverspreid was. Werden de lokale talen
vervangen door het Latijn? Zei iedereen zo maar 'Ita!' (Ja!) op de gestelde vraag?

Het Europese project *Latin-Now* onderzoekt de sporen van inheemse talen die te vinden zijn in het Latijn in het Romeinse Westen (zie afbeelding 1). Denk hierbij aan vergissingen die wij zelf maken bij het spreken van een tweede taal. Vaak realiseren we ons achteraf welke invloeden uit de Nederlandse taal (bijvoorbeeld klanken of constructies) hiervan de oorzaak zijn. Wie kent het niet? Zo is het precies in de oudheid. Bepaalde schrijfwijzen vertellen ons iets over de klanken van bepaalde woorden in de verschillende talen; sommige verschillen kunnen we vervolgens verklaren aan de hand van de talen die in de regio werden gesproken. Daarbij zijn we uiteraard afhankelijk van de geletterdheid van de schrijver, aangezien iemand met goede kennis van geschreven Latijn zich niet snel zal vergissen. Daarnaast is ook het beoogde publiek van belang: de kans dat dit artikel taalfouten bevat is klein, maar een snel geschreven persoonlijk berichtje is een ander verhaal. Zo zullen publieke formulaïsche inscripties niet snel afwijken van wat wij als klassiek Latijn bestempelen.

We moeten ons er bewust van zijn dat er geen standaard Latijn bestond, althans niet zoals wij het algemeen Nederlands kennen. We hanteren het Latijn van de klassieke teksten uit de vroege keizertijd als de standaard. Hierbij moeten we onthouden dat het Latijn in de 1ste eeuw n.Chr. in Rome anders was dan dat in Cordoba in dezelfde periode en ook weer anders dan dat in het Rome van de 4de eeuw. Aangezien er geen officiële standaard is, spreken we dan ook niet van fouten, maar wordt de term niet-standaard gebruikt om afwijkingen van het klassiek Latijn aan te duiden. Ook het gebruikte materiaal is van belang: voor inscripties in steen werd vaak een steenhouwer gevraagd, die de gestandaardiseerde vormen voor inscripties kende en daarmee een laag van controle vormde. Een persoonlijk bericht, in Germania Inferior veelal op keramiek of hout, zal eerder niet standaard vormen bevatten, met de nodige interferentie van de moedertaal van de schrijver. Dit artikel zal aan de hand van een aantal specifieke voorbeelden van Latijnse teksten, geschreven door en/of voor mensen uit Germania Inferior, laten zien hoe we het Keltisch en Germaans kunnen terugvinden.

Kelten en Germanen

Het Romeinse Westen kende in de periode voor de Romeinse verovering een veelheid aan talen. De eerste afbeelding illustreert de linguïstische situatie vóór de komst van de Romeinen. Helaas is de kaart noodzakelijkerwijs behoorlijk vereenvoudigd, gezien voor veel gebieden onze kennis nog ontoereikend is. Op het Iberische Schiereiland zijn verschillende geschreven talen geattesteerd. Hierdoor lijkt het een complex gebied. Zelfs in deze situatie moeten we rekening houden met de mogelijkheid dat de geschreven taal niet de gesproken taal was. In Gallia en Britannia is een complexer beeld van verschillende Keltische talen te verwachten. Zo is het Keltisch in de Keltisch-Germaanse regio geen Gallisch, maar een verwante Keltische taal die waarschijnlijk aan te duiden is als de taal van de Belgae. Helaas zijn er geen teksten in deze taal overgeleverd.

De Romeinse provincie Germania Inferior (zie afbeelding 2)¹ is vanuit linguïstisch oogpunt een interessant gebied. In de periode voor de komst van Caesar ligt deze regio op de taalgrens tussen Germaanse en Keltische talen. Deze tweetaligheid is terug te vinden in plaats- en persoonsnamen. Het duidelijkste verschil tussen Germaanse en Keltische namen is de consonantverschuiving in de eerste medeklinker. De Keltische namen

beginnen met plofklanken zoals p, k en t, terwijl de Germaanse talen zich kenmerken door wrijfklanken: f, h en th. Voorbeelden zijn de plaatsnamen Hamblain/Camblin, waarbij de eerste vorm gegermaniseerd is. Beiden zijn te herleiden tot **Kamulinion*, een naam verwijzend naar de Keltische god Camulos.

Een mooi voorbeeld van een mogelijk te herleiden Keltische invloed op moderne talen zijn vier tweeklanken in de Germaanse talen Nederlands en Hoogduits en in de Romaanse taal Frans: ai, au, ie en ou. Geen van de andere Romaanse of Germaanse talen hebben de combinatie van deze vier tweeklanken. De meest logische verklaring voor de overeenkomst tussen deze niet direct gerelateerde, maar naburige talen, is een gemeenschappelijke deler. Het verspreidingsgebied van deze

vier tweeklanken heeft een Keltische voorgeschiedenis, dus is het aannemelijk dat het Keltisch de tweeklanken in de latere Romaanse en Germaanse talen heeft geïntroduceerd. Met de vondst van een dakpan in Châteaubleau (Frankrijk) in 1997 werd bewezen dat de tweeklanken inderdaad al voorkwamen in het laat 2de/vroeg 3de-eeuwse Gallisch. Op deze wijze kunnen we relaties tussen talen reconstrueren.

Latinisering

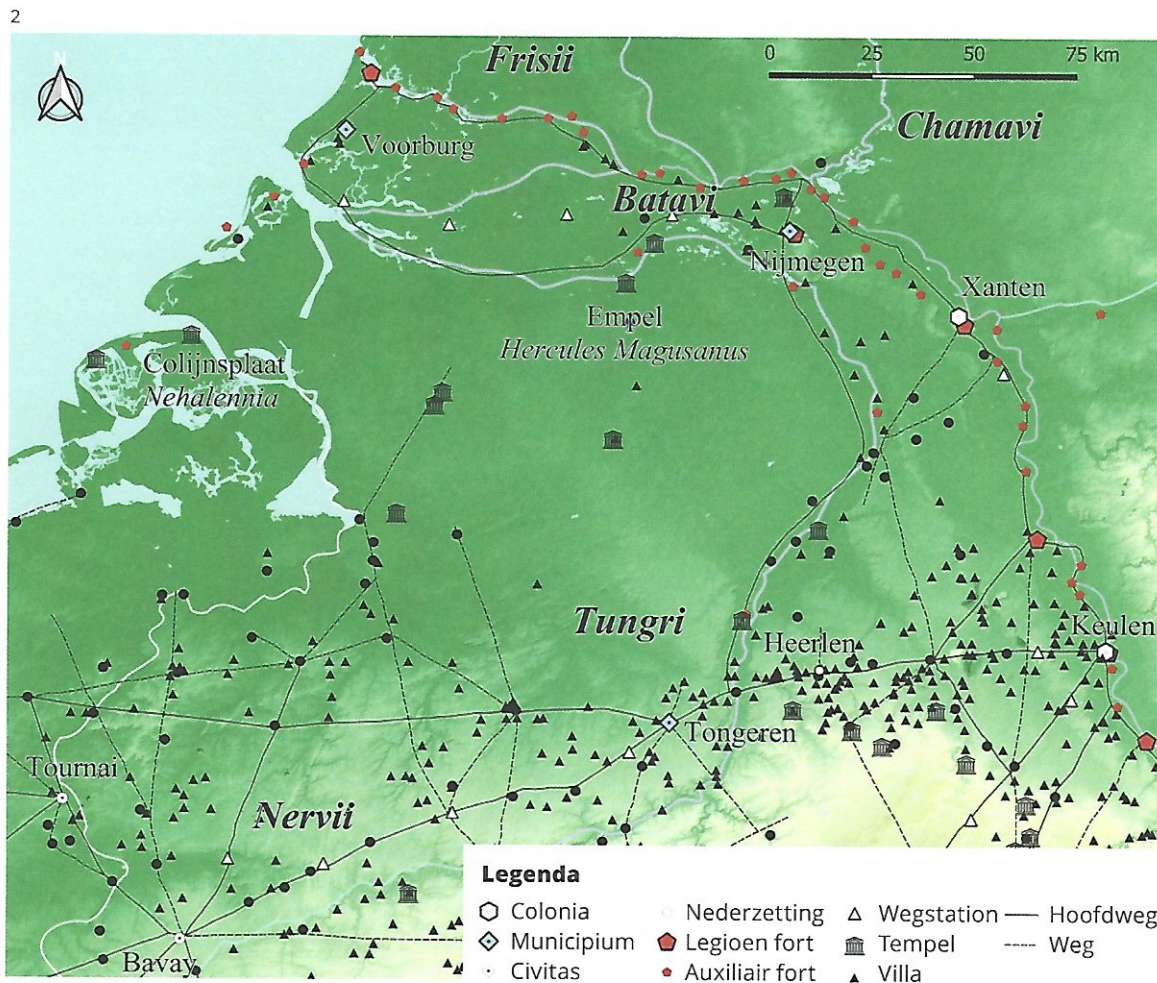
Terwijl het Keltische taalgebied al vanuit het noorden onder invloed stond van het Germaans, weten we dat de Romeinen vanuit het zuiden een opmars maakten. De Gallische Oorlogen (58-51 v.Chr.) hebben de germanisering zeker versterkt. Zo werden de Keltisch spre-

LatinNow

LatinNow is een Europees onderzoeksproject (Grant agreement No. 715626) met het doel latinisering van het Westen te begrijpen aan de hand van socio-linguïstische fenomenen als geletterdheid, twee- en meertaligheid binnen de bredere sociale context van het Romeinse Westen. In 2019 vond de zestalige rondreizende tentoonstelling VOCES POPULI plaats. De voorlopige onderzoeksresultaten van *LatinNow* werden tentoongesteld in musea in Zaragoza, Tarragona, Millau, Nîmes, Vienne, Brugge, Trier, Knokke-Heist en Heerlen. Voor meer informatie zie www.latinnow.eu. *LatinNow* heeft van de Europese Onderzoeksraad (ERC) financiële middelen ontvangen uit hoofde van Horizon 2020 – het programma voor onderzoek en innovatie van de Europese Unie (subsidieovereenkomst nr. 715626).

Afbeeldingen

- 1 Verspreiding van de talen voor de komst van de Romeinen. Vet gedrukte talen zijn geschreven talen, hoewel niet allemaal in dezelfde periode. © P.H.A. Houten.
- 2 Situatie in de 1ste eeuw n.Chr. © P.H.A. Houten.
- 3 Locatie van het fort Vindolanda. © P.H.A. Houten.

kende Eburonen verslagen, verdreven en mogelijk zelfs uitgeroeid. Het gebied dat zij bewoonden, rondom hun hoofdstad Atuatuca (Tongeren), werd later bewoond door de Germaanse Tungri. Andere verplaatsingen van Germaanse stammen zoals de Ubii (Keulen-Zülpich), Cugerni (Xanten-Kleef), Batavi (Betuwe) en Texuandri (Tilburg-Eindhoven), leidden uiteraard tot een versnelde verdrukking van de Keltische talen. Deze verplaatsingen van Germaanse stammen en de daarop volgende germanisering was een duidelijk gevolg van de Romeinse bezetting en de politiek van het verplaatsen van stammen. Daarnaast leidde de komst van Romeinse troepen uiteraard ook tot een andere taalverandering: in het meertalige gebied werd Latijn de gemeenschappelijke taal van de nieuwe machthebber, hiermee startte de latinisering.

Met de komst van de Romeinen deed ook het Latijn zijn intrede. Ondanks het ontbreken van een beleid voor het propageren van het Latijn en de afwezigheid van een systematische wijdverbreide vorm van educatie in het Romeinse Westen, wist het Latijn zich toch te verspreiden. De taal verbreidde zich als gevolg van de economische en sociale druk en de voordelen die kennis van het Latijn met zich meebracht. De lokale bewoners die het zich konden veroorloven, konden zichzelf en hun kinderen laten opleiden tot echte sprekers van het Latijn. Voor vele anderen was het gaandeweg leren van Latijn een mogelijkheid en soms zelfs een noodzakelijkheid. Alleen al uit functioneel oogpunt was het logisch om Latijn te leren: als soldaat maar ook voor een handelaar werd het werk een stuk makkelijker als je kon communiceren met anderen. Daarnaast speelden sociologische aspecten een belangrijke rol, zoals de status van het Latijn als 'wereldtaal' of als taal van de elite, die het aantrekkelijk maakte. Uiteraard zal niet iedereen Latijn geleerd hebben en zal er ook weerstand zijn geweest tegen het Latijn.

Militaire correspondentie

Het leger is een belangrijke factor in de verspreiding van het Latijn, aangezien het Latijn de operationele taal voor het leger in het Westen was. Daarnaast produceerden het leger en zijn omgeving enorme hoeveelheden documenten, bijvoorbeeld de Vindolanda- en Vindonissa-schrijflankjes.² Rekruten die geen Latijn kenden, beseften snel genoeg wat de voordelen waren

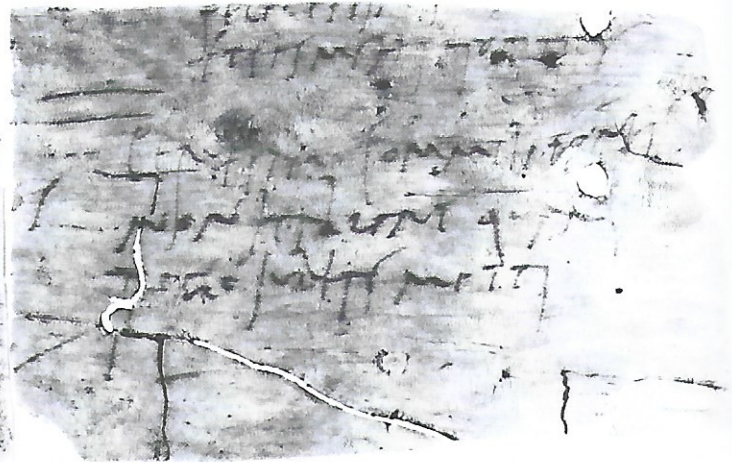
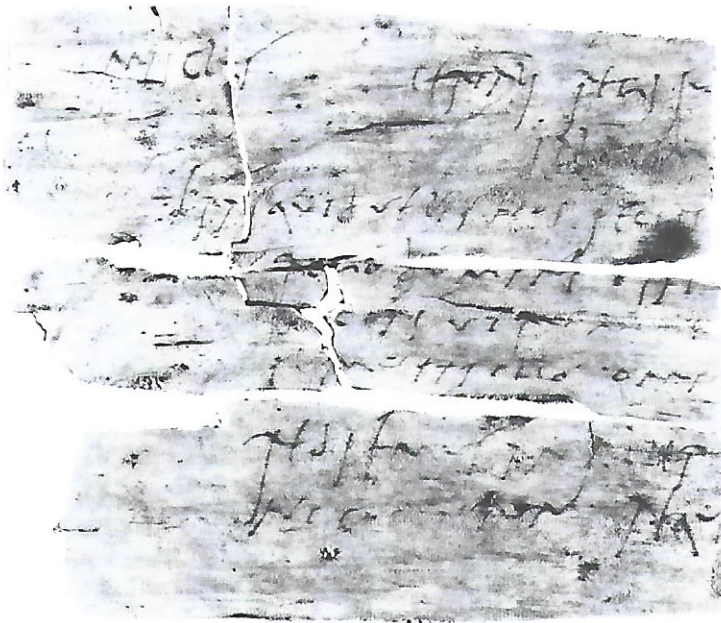
3

en konden hun carrièrekansen verbeteren door Latijn te leren spreken en schrijven. Het is goed mogelijk dat de soldaten die het leger verlieten – gewond, met verlof of met pensioen – het Latijn en het schrift naar hun geboortegrond of naar nieuwe nederzettingen meebrachten.

Ondanks dat Vindolanda duidelijk buiten onze focus ligt, is het fort van groot belang. Dit is niet in de laatste plaats vanwege de vele schrijflankjes die ons inzicht kunnen geven in het begrip van de militaire organisatie, maar vooral vanwege de oorsprong van de troepen gelegerd in het fort: het Cohors I Tungrorum afgewisseld met het Cohors VIII Batavorum en het Cohors II Nerviorum. Kortom, het waren allemaal troepen die in eerste instantie gerekruteerd werden in Germania Inferior en Belgica. De bekendste schrijflankjes zijn de correspondentie van Flavius Cerialis, de *praefect* van Cohors VIII Batavorum tussen 97 en 105 n.Chr. De meest in het oog springende van deze schrijflankjes is Vindolanda-tablet 628 (zie afbeelding 4).

Hoewel deze tekst niet in Germania Inferior gevonden is, kan deze wel inzicht geven in het taalgebruik van Bataafse soldaten. We wisten al dat *scribae* (schrijvers) onderdeel waren van het leger en lang is gedacht dat

Het Latijn
verbreidde zich
als gevolg van
de economische
en sociale druk
en de voordelen
die kennis van
de taal met zich
meebracht.

i)

Masclus Ceriali regi suq
salutem
cras quid uelis nos fecisse
rogó dómíne prae-
cipiás utrumq̃
cum uexilló › omnes
rediemus an alter-
ni compitum › aequē

'Masclus aan Cerialis zijn koning, gegroet. Ik vraag u heer, wat wenst u dat wij morgen doen. Moeten we allemaal met de standaard terugkeren naar (het heiligdom op?) het kruispunt of ieder ander (= de helft?)'

ii)

.....
felicissim[u]s
et sis mihi propitius
uāle
ceruesam commilitones
non habunt quam
rogó iubeas mitti

'... meest gelukkigste en wees goedgezind naar mij. Vaarwel. Mijn kameraden hebben geen bier. Ik vraag u wat te sturen.'

Achterkant

F[?] auiō Cērali
praef(ecto)

a Masclo dec(urione)

'Aan Flavius Cerialis, prefect, van Masclus, aanvoerder.'

Afbeeldingen

- 4 Vindolanda tablet 628
© The Vindolanda Trust.
5 Inscriptie aan Vihansa, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel. © EDCS.
6 Inscriptie aan Fortuna (AE 1959, 9) © Thermenmuseum, Heerlen.
7 Kruik van Lucius (AE 1997, 1155) © Thermenmuseum, Heerlen.

Noten

- 1 Germania Inferior werd pas in 89 gevormd, daarvoor was het onderdeel van Gallia Belgica. De grenzen van Germania Inferior zijn niet met zekerheid vast te stellen. De aangegeven grenzen zijn een grove benadering gepubliceerd in de *Barrington Atlas* (verkregen via <http://awmc.unc.edu/>). De overige data van deze kaart komen voor uit de databases van *Digital Atlas of the Roman Empire* (<https://dh.gu.se/dare/>) en *Pleiades* (<https://pleiades.stoa.org/>), aangevuld met data uit andere publicaties.
2 Voor de Vindolanda-schrijfplankjes, zie: www.vindolanda.csad.ox.ac.uk en www.romaninscriptionsofbritain.org.
3 Over de herkomst en betekenis van de god Hercules Magusanus bestaat discussie. Het is onmogelijk vast te stellen of het een

zij de teksten schreven. Echter, door de vele niet-standaard vormen in het Latijn van de Vindolanda-schrijfplankjes is bewezen dat soldaten zelf ook teksten schreven. Dankzij de vormen van gesproken Latijn in de geschreven tekst krijgen we een inkijkje in het Latijn van dit Bataafse cohort. Ik zal een aantal van de deze vormen uitlichten. In de aanhef vinden we al iets ongebruikelijks. Het gebruik van *rex* (koning) zal de meesten als overmoed in de oren klinken. Alleen al de verdenking dat Tiberius Gracchus en Caesar zich als *rex* zagen, zou hen het leven hebben gekost. Zeer waarschijnlijk had Cerialis geen grootse plannen. Het gebruik van *rex* lijkt een resultaat te zijn van een Bataafs gebruik dat is geattesteerd in Tacitus (*Historiae* 4,13,1): Bataafse leiders werden gekozen uit de *regia stirps*.

Een ander mooi voorbeeld is het gebruik van *ceruesam*. Met enige kennis van het moderne Spaans weten we

wat dit is: bier. Het gebruik van het Keltische *ceruesam* kan enerzijds duiden op een Keltische invloed op de taal van de Bataven, anderzijds zou het een Keltisch leenwoord kunnen zijn in het Latijn. Interessant is dat het huidige Italiaanse *birra* juist van Germaanse oorsprong is.

Religie

De taal van religieuze inscripties was in het Westen vrijwel altijd Latijn, zelfs in wij-inscripties aan lokale goden in de keizertijd. Het gebruik van wij-inscripties in de regio is door de Romeinen geïntroduceerd. Voor de komst van de Romeinen offerde men wel aan goden, maar de gewoonte om altaren met wij-inscripties en andere beschreven objecten te offeren aan goden is overgenomen van de Romeinen. Hierbij moeten we in gedachten houden dat het leeuwendeel van de bevol-

Bataafse god is of dat deze god al in de regio rond Nijmegen werd vereerd voor de komst van de Bataven. Zijn relevantie voor soldaten blijkt uit de vondsten van wij-inscripties in militaire context. Zie: Lendering & Bosman (2012) 133 en Carroll (2001) 109.
4 W. Willems et al. (red.), *Vl pia Noviomagus, Roman Nijmegen: The Batavian Capital at the Imperial Frontier* (Portsmouth 2009) 169.

Literatuur

James Adams, *Bilingualism and the Latin Language* (Cambridge 2003).

Alexander van de Bunt, *Wee de overwonnen. Germanen, Kelten en Romeinen in de Lage Landen* (Utrecht 2020).

Maureen Carroll, *Romans, Celts and Germans* (Stroud 2001).

Karen Jeneson & Wouter Vos, *Roman Bathing in Coriovallum. The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020).

Paul van der Heijden, *Romeinen langs Rijn en Noordzee* (Utrecht 2020).

Jona Lendering & Arjen Bosman, *Edge of Empire: Rome's Frontier on the Lower Rhine* (Zutphen 2012).

Alex Mullen & Patrick James, *Multilingualism in the Graeco-Roman worlds* (Cambridge 2012).

Robert Nouwen, *De Romeinen in België* (Leuven 2006).

king niet kon schrijven en waarschijnlijk in hun eigen taal en gebruiken voortging met het vereren van goden. Een mooi voorbeeld van het raakvlak tussen Latijn en inheemse religie is de 3de-eeuwse bronzen wij-inscriptie gevonden net ten noorden van Atuatuca Tongrorum (Tongeren) de hoofdstad van de *civitas Tungrorum*. De dedicant is Quintus Catus Libo Nepos, een centurion van het Legio III Cyrenaica (*Corpus Inscriptionum Latinarum* XIII 3592).

Vihansae / Q(uitus) Catus Libo Nepos / centurio leg(ionis) III / Cyrenaicae scu-/tum et lanceam d(onium) d(edit)

'Aan Vihansa heeft Quintus Catus Libo Nepos centurion van het Derde Legion Cyrenaica zijn schild en speer geofferd.'

De inscriptie begint direct met een vreemde godin, Vihansa. De naam van Vihansa is mogelijk van Germaanse oorsprong, zoals valt af te leiden van de twee naamsdelen **wiga* (vechten) of **wiha* (heilig) en **ansu* (god). Gezien de context van de naam is de interpretatie als oorlogsgodin de meest logische. Helaas komt Vihansa alleen in deze inscriptie voor. Het afleggen van speer en schild zou kunnen staan voor het beëindigen van de militaire carrière en voor het geven van dank

aan Vihansa voor de bescherming tijdens de dienstjaren. Dit gebruik is ook te vinden bij de Bataven die hun wapens na hun dienstdag aflegden aan Hercules Magusanus, mogelijk een andere lokale oorlogsgod.³ Kortom, door het gebruik van Latijn lijkt de wij-inscriptie aan Vihansa in eerste instantie niets te maken te hebben met Germanen. Bij nader onderzoek blijkt het een Germaanse godin te zijn die geëerd werd volgens een Germaanse gebruik, echter met een Latijnse inscriptie. De volgende inscriptie is gewijd aan de Romeinse godin

Fortuna en gevonden in Heerlen bij de thermen:

Fortun(a)e [Reduci] / M(arcus) Sattonius l[u?][cun]/dus dec(?urio) c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) bali[neo] / res[s]titut[o] v(otum) s(olvit) l(i)bens) [m(erito)]

'Ter ere van de godin Fortuna [Redux] heeft Marcus Sattonius lu[cun]dus raadslid van Xanten het bad hersteld, zijn gelofte ingelost, gaarne en met reden.'

6

Ook dit is weer een aardig voorbeeld van een duidelijke Latijnse context. Het betreft een 4de-eeuwse wij-inscriptie aan de Romeinse godin Fortuna opgedragen door een magistraat uit Xanten die op eigen kosten het badhuis in Heerlen heeft gerestaureerd. De bestuurders van de gemeenschappen, zeker van een *colonia* als Xanten, kwamen regelmatig – zo niet dagelijks – in aanraking met Latijn. Alle wetten, edicten en lokale bestuurlijke documenten werden in het Latijn gemaakt. Desondanks zien we ook hier weer kleine sporen van meertaligheid: het kleine foutje van de dubbele s in *resstituto*. In deze context is het mogelijk een poging geweest om de tekst wat meer autoriteit te geven door het ouderwets te laten klinken: volgens Quintilianus (1,7,20) was de dubbele 's' al in de 1ste eeuw n.Chr. ouderwets taalgebruik. Marcus Sattonius lucundus deed waarschijnlijk heel erg zijn best om een correcte archaïsche inscriptie te maken. Het is echter misgegaan, aangezien een dubbele 's' niet voor de 't' hoort. Er zou sprake kunnen zijn van een hypercorrectie: hij was zich er bewust van dat de dubbele 's' een tekst ouderwets maakt, maar paste deze vervolgens toe waar deze niet hoorde. De dedicant Marcus Sattonius lucundus is duidelijk iemand met het burgerrecht, te herkennen

aan zijn drie namen (*tria nomina*). Zijn *praenomen* (voornaam) Marcus en *cognomen* (bijnaam) Lucundus zijn van Latijnse oorsprong. De regionale component is te vinden in zijn *nomen gentilicium* (geslachtsnaam) Sattonius. Dit is een zogeheten *pseudo-gentilicium*, aangezien de naam niet afgeleid is van een Italiaans *gens* of familie: Sattonius is afgeleid van de Keltische naam Satto. Het *pseudo-gentilicium* Sattonius komt veel voor in de regio en is onder andere te vinden in een wij-inscriptie aan Nehalennia (*Année Epigraphique* 1973, 367).

Een abecedarium

De kruik van Lucius is een bijzondere vondst uit Heerlen. Aan de hand van de context en de vorm van het object is deze te dateren rond 150 n.Chr. De kruik kent drie inscripties (*Année Epigraphique* 1997, 1155) die hieronder driemaal weergegeven zijn om de schrijfwijze te kunnen benadrukken. De eerste versie, in hoofdletters, is de inscriptie zoals deze te vinden is op de kruik, de diplomatieke lezing genoemd. De tweede versie is de editie waarin afkortingen worden uitgeschreven en correcties worden gegeven zodat de Latijnse tekst beter leesbaar wordt. Daarna volgt de vertaling, in dit geval die van Bogaers uit 1971.

ABCDEFHGKLMNOPQRSTVX LVCIVS AMAKA FIICIT FIIRIINIVS LIGONAM
A-X Lucius Amaka(e)!(i) fecit Ferenius legonam

'ABCDEFHGKLMNOPQRSTVX Lucius Ferenius heeft ten behoeve van Amaka de kruik gemaakt'

LVCIVS P DIKTVS MIITCIVS ILI FIICIT IN OFICINA
Lucius P(---) diktus(!) Metcius il(l)i fecit in of(f)icina

'Lucius, in zijn geboorteplaats(?) Metcius genaamd, heeft deze (kruik) ten behoeve van haar (Amaka) gemaakt in zijn bedrijf.'

LVCIVS FIIRIINIO D B ET P DIKO
Lucius Ferenio d(eo?) b(ono?) et p(atrio?) diko(!)

'(Ik,) Lucius wijd (deze kruik) aan de goede god van Fere(s)ne(?), mijn geboorteplaats'

Literatuur (vervolg)

Peter Schrijver, *Keltisch en de burenen. 9000 jaar taalcontact* (Utrecht 2007).

Peter Schrijver, *Language Contact and the Origins of the Germanic Languages* (Londen 2014).

Simon James & Stefan Krmnicek, *The Oxford Handbook of the Archaeology of Roman Germany* (Oxford 2020).

We zien dat de oorspronkelijke talen doorschemeren in sommige kleine niet-standaard vormen van het Latijn.

Allereerst zijn er verschillende interpretaties voor het alfabet of abecedarium waarmee de inscriptie begint. Veelal werden abecedaria geschreven als oefening voor het schrijven, zoals blijkt uit een inscriptie met twee abecedaria uit Nijmegen, de een geschreven met een duidelijk geëfende hand en de ander met een ongeëfende hand.⁴ Het is mogelijk dat Lucius zijn kunde als schrijvend pottenbakker wilde laten zien. Het is ook mogelijk dat de letterreeks bedoeld was om demonen af te schrikken. Het is bekend dat men magische krachten toekende aan letterreeksen. Interessant is het gegeven dat Lucius in zijn alfabet de E schrijft en de I vergeet. In de rest van het inschrift gebruikt hij II voor de E, wat gebruikelijk is in het Romeins cursief alfabet. De editie van de inscriptie staat vol uitroepetekens en aanvullingen die de niet-standaard vormen aangeven. Hieruit blijkt al dat Lucius, ondanks zijn Romeinse naam, het geschreven Latijn niet geheel machtig was. Als we dieper in de tekst duiken komen we erachter dat het Latijn mogelijk zijn tweede taal is. Een aardig voorbeeld hiervoor is *legonam* (accusativus), de correcte vorm zou *lagoenam* (kruijk) moeten zijn. Lucius' schrijfwijze is het resultaat van zijn uitspraak van het Latijnse *lagoena* (nominativus).

Bij de naam van zijn geliefde lijkt hij tweemaal de fout in te gaan. Ten eerste is 'Amaka' een nominativus, terwijl we een dativus verwachten om haar als meewerkend voorwerp van de zin aan te geven. Ten tweede is de naam Amaka nergens anders te vinden, hoewel de variant Ammaca wel degelijk een Germaanse naam uit de regio is. Hij schrijft ook een van zijn eigen namen fout: Metcius had waarschijnlijk Mettius moeten zijn. De keuze voor de C in deze instantie – waar we de C verwachten in zijn tekst zien we de K – duidt erop dat de C een gepalataliseerde klank moet weergeven. De uitspraak Mettios (Mettius) is verschoven naar Metsoes (Mettius).

Conclusie

Doordat het merendeel van de overgeleverde teksten in het Latijn geschreven is, lijkt het alsof iedereen Latijn schreef en sprak. Uiteraard weten we dat niet iedereen kon schrijven, maar dat is weer een andere discussie. Het gegeven dat vrijwel alle teksten in het Latijn geschreven zijn, geeft een beeld van een wereld waarin alleen Latijn bestond. De meertalige werkelijkheid is verbor-

gen in de geschreven teksten. We zien in de behandelde voorbeelden dat de oorspronkelijke talen doorschemeren in sommige kleine niet-standaard vormen van het Latijn. De namen van de mensen, zelfs als zij de *tria nomina* hebben aangenomen, geven blijk van een Keltische of Germaanse achtergrond. Sommige namen worden populair en verliezen hun lokale connectie, maar uiteindelijk is deze integratie van niet-Latijnse namen in het Latijns register te scharen onder taalcontact. De opname van het woord *ceruesa* in het Latijn is wat dat betreft een directer voorbeeld van taalcontact en de incorporatie van lokale talen in het Latijn.

Nog Interessanter wordt het als we de sporen van individuele meertaligheid kunnen ontwaren in de inscripties. De hypercorrectie van Marcus Sattonius lucundus zou het resultaat kunnen zijn van iemand die probeert heel correct Latijn te schrijven. Hij kent het Latijn en lijkt zich bewust van het bestaan van de oude dubbele 's'. Alleen gebruikt hij deze niet waar het hoort. Het gegeven dat dit gebeurt in een publieke stenen inscriptie is des te interessanter.

Aan het andere eind van het spectrum van geletterdheid vinden we Lucius. Zijn tekst staat bol van niet-standaard vormen. Zijn eigen gesproken taal komt hier duidelijk naar voren, zoals te zien is in *legonam* en het gebruik van de C en K om verschillende klanken aan te geven. Ten dele is dit te verklaren door de persoonlijke aard van de inscriptie en het gebruik van klei, waarin hij zelf kon schrijven.

Het taalgebruik laat ook zien dat mensen het Latijn gebruikten binnen hun eigen culturele achtergrond. Dat valt op te maken uit het gebruik van *rex* in het Vindolanda-schrijfplankje. Maar juist kleine verschrijvingen, met de versprekingen van meertaligen in onze gedachten, geven blijk van de moedertaal van de schrijver. Om zeker te weten welke verschuivingen gerelateerd zijn aan meertaligheid zullen we nog jaren onderzoek moeten doen naar al deze vormen in de duizenden inscripties. Voor het onderzoek naar het gebruik van Latijn is het van belang dat velen de vraag in de titel van dit artikel met 'Ita!' beantwoorden, net als de Germanen en Kelten in de regio deden. Om daarna gewoon door te spreken in hun moerstaal.